
Ekonomické aspekty cestovního ruchu – současné směřování výzkumu

Economic Aspects of Tourism – Review fo Research

Ing. Martin Šauer, Ph.D. / e-mail: sauer@econ.muni.cz

Katedra regionální ekonomie a správy, Ekonomicko-správní fakulta Masarykovy univerzity

Czech Journal of Tourism 01 / 2012 (53–70)

Abstrakt

Článek přináší sondu do výzkumu ekonomických otázek cestovního ruchu. Jeho cílem je vytvořit stručný a strukturovaný přehled aktuálních problémů, které vědecká komunita ve světě řeší. Analyzovány jsou články a statě publikované ve vědeckém časopise *Annals of Tourism Research* v posledních 12 letech. Předmětem analýzy je tematické zaměření článků, použité metody výzkumu, a zdroje dat. Výstupem je pak statistické vyhodnocení publikační činnosti a identifikace základních směrů výzkumu v oblasti ekonomie cestovního ruchu.

Klíčová slova

ekonomie cestovního ruchu, modelování poptávky cestovního ruchu, ekonomické dopady cestovního ruchu, rozvoj cestovního ruchu, výzkum cestovního ruchu

Abstract

This article deals with economic issues in tourism. The aim is to provide a brief and well-structured overview of issues that the professional community has been discussing. It analyses articles that during the last 12 years appeared in the scientific magazine “*Annals of Tourism Research*”. The analysis concentrates on thematic orientation of the articles, methods used during the research and data sources. The survey provides a statistical assessment of publishing activities and identifies basic areas of research that economy of tourism has been dealing with.

Keywords

tourism economics, modelling tourism demand, economic tourism impacts, tourism development, tourism research

Klasifikace JEL: O1, L83

Úvod

Cestovní ruch je tradičně považován za průřezový a multioborový jev, který se promítá do celé řady lidských aktivit. Navzájem se ovlivňuje s environmentálním, socioekonomickým i kulturním prostředím, ve kterém působí. Tato komplexita cestovního ruchu se projevuje nejen v obtížně hledané všeobecné definici cestovního ruchu, ale také v zatím ne zcela úspěšné snaze o výstavbu uceleného teoretického rámce s vlastním vědeckým aparátem. Lze říci, že cestovní ruch není plně ukotven v systému vědních disciplín, nicméně za posledních padesát let prošel poměrně dynamickým vývojem. Ten šel dvěma směry. Za prvé se stal více či méně respektovanou subdisciplínou etablovaných vědních oborů. V tomto případě cestovní ruch využívá vědecké metody daného mateřského oboru. Za druhé je to snaha o interdisciplinární přístup, kdy je na základě poznatků různých oborů budován vlastní teoretický rámec cestovního ruchu. Tento směr je pak ve vědecké komunitě považován za budoucnost oboru (blíže Hall, 1998).

Cestovní ruch lze tedy zkoumat z různých hledisek a s využitím různých metod a nástrojů. Výzkum cestovního ruchu dnes představuje soubor poznatků, které publikují geografové, ekonomové, sociologové, psychologové, architekti a další. Tento článek nechce diskutovat možnosti a bariéry společného teoretického konstruktů cestovního ruchu, ale prezentovat ekonomický pohled na současné poznání v cestovním ruchu jako východisko pro rozvoj interdisciplinárních přístupů.

Teoretická východiska

Ekonomové se na cestovní ruch dívají skrze prizma nabídky a poptávky po produktu cestovního ruchu. Dle autorů Sinclair, Blake a Sugiyarto citováno z Coopera (2003) se pak ekonomie soustředí na problém alokace omezených zdrojů, které uspokojují poptávku a na dopady takových aktivit na makroekonomické i mikroekonomické úrovni. Stabler, Papatheodorou, a Sinclair (2010) připomínají, že cestovní ruch má specifické charakteristiky, které ho odlišují od ostatních ekonomických aktivit. To je také důvod, proč je třeba cestovní ruch zevrubně zkoumat, nikoliv pouze přebírat zjištění z obecné ekonomie.

Studium ekonomických problémů v oblasti cestovního ruchu je relativně novým směrem. První práce jsou spojeny se jmény Guthrie, Gerakis a Gray jak uvádí Song, Dwyer, Li, a Cao (2012), kteří se orientovali na problematiku turistické poptávky. Ekonomické aspekty cestovního ruchu byly zkoumány i dříve, především v německy mluvících zemích. Již v roce 1942 Hunziker, ač vzděláním ekonom, společně s Kraftem (Hunziker a Krapf, 1942) odmítli tehdy převážně ekonomický pohled na cestovní ruch. Ve své práci chápali cestovní ruch spíše jako kulturní fenomén s vazbou na problémy sociologie, psychologie, geografie, medicíny, technologií a také ekonomie (Darbellay a Stock, 2012).

Zmiňovaná šedesátá a sedmdesátá léta minulého století můžeme charakterizovat jako období exaktizace a rozvoje kvantitativních metod ve výzkumu cestovního ruchu (Vystoupil, Kunc, a Šauer, 2010). Ekonomie cestovního ruchu není výjimkou, právě naopak. Pozitivistický přístup k výzkumu převažuje v ekonomii cestovního ruchu dodnes, hlavně v případě modelování a predikce poptávky. Například řešeršní práce Gang, Song, a Witt

(2005), Song a Li (2008) nebo Lim (1997) potvrzují dynamický rozvoj ekonomicko-matematických metod v této oblasti. I jako důsledek těchto procesů vzniká v roce 1995 první mezinárodně uznávaný akademický časopis *Tourism Economics* a v roce 2007 pak i Mezinárodní asociace pro ekonomii cestovního ruchu (International Association for Tourism Economics).

Na druhou stranu příliš velký důraz ekonomie cestovního ruchu na pozitivistickou či post-pozitivistickou epistemologii je předmětem kritiky (Dwyer, Forsyth, a Papatheodorou, 2011). Například Jennings (2007) upozorňuje na to, že kvantitativně orientovaný výzkum se stal pro ekonomii cestovního ruchu „pravoslavním“, které jej chrání před holistickým a interdisciplinárním přístupem k řešení problémů cestovního ruchu. Zároveň upozorňuje, že právě tento alternativní přístup dokáže lépe uchopit celkovou komplexitu fenoménu cestovního ruchu. Ekonomové by tedy měli hledat nové, odlišné metody, které povedou k takovému rozvoji teorie, která lépe uspokojí požadavky odvětví a politiky cestovního ruchu.

Naznačené vývojové tendence se však ještě neetablovaly v novém paradigmatu. Všechny významné učebnice, resp. odborné publikace (Dwyer, Forsyth a Dwyer, 2010; Sinclair, Stabler a Papatheodorou, 2009; Tribe, 2012) vycházejí z klasického pojetí ekonomie hlavního proudu.

Turistická poptávka je definována jako ochota či schopnost spotřebitelů kupovat určité množství turistického produktu za danou cenu a v daném čase. Význam poptávky cestovního ruchu v teoretickém systému cestovního ruchu je nenahraditelný. Jak uvádí například Keller a Bieger (2004), problém spočívá v tom, že cestovní ruch jako ucelené (i statisticky podchytitelné) odvětví národního hospodářství v podstatě neexistuje, naopak v různých podobách do většiny odvětví vstupuje. Cestovní ruch je tak pro svoji strukturní nejednoznačnost obtížně uchopitelným jevem a jeho vymezení vychází právě pouze ze strany poptávky (Šauer, 2008). Podobně Dwyer et al. (2010) zmiňuje, že z turistické poptávky vychází vyčíslení ekonomických přínosů a ekonomických dopadů cestovního ruchu.

Otázka faktorů, které ovlivňují velikost poptávky, byla vždy předmětem velké pozornosti ekonomů cestovního ruchu (viz dále). Fakticky panuje shoda na tom, které základní faktory určují velikost poptávky. (Dwyer et al., 2010) definuje poptávku cestovního ruchu následovně:

$$(1) \quad Q_x = f(P_x, Y, N, P_s, P_c, T, M), \text{ kde}$$

P_x = cena statku/služby cestovního ruchu x , Y = příjem spotřebitele, N = objem trhu (počet spotřebitelů na trhu), P_s = cena substitutů statku/služby cestovního ruchu x , P_c = cena komplementu statku/služby cestovního ruchu x , T = spotřebitelovy preference a vkus, M = marketingové výdaje.

Zatímco změna prvního faktoru vyvolává posun po křivce poptávky, další faktory vedou k posunu celé křivky poptávky. Míru vlivu změny jednotlivých proměnných na poptávku měříme tzv. elasticitou poptávky (cenovou, příjmovou, křížovou, popřípadě reklamní).

Citlivost poptávky na změny výše uvedených determinant je základním předmětem výzkumu ekonomie cestovního ruchu. V této souvislosti se setkáváme s pojmem mode-

lování turistické poptávky. Cílem je vytvořit teoretický model chování poptávky, který je dále ověřován na empirických datech. Popularita tohoto typu výzkumu je také dána poměrně dobrou dostupností vstupních dat. Nejpoužívanější metodou je regresní analýza, často modifikovaná či doplněná o další komponenty, které mají výsledný model zpřesnit. V praxi se nejčastěji setkáváme s variantou log-log modelu. Ta vychází z mocninné funkce ve tvaru

$$(2) \quad Q_x = \alpha_0 (P_x^{\beta_1})(Y^{\beta_2})(N^{\beta_3})(P_s^{\beta_4})(P_c^{\beta_5})(T^{\beta_6})(M^{\beta_7})\mu,$$

kteřou následně převádíme zlogaritmováním na lineární funkci

$$(3) \quad \ln Q_x = \ln \alpha_0 + \beta_1 \ln P_x + \beta_2 \ln Y + \beta_3 \ln N + \beta_4 \ln P_s + \beta_5 \ln P_c + \beta_6 \ln T + \beta_7 \ln M + \ln \mu$$

kde, α_0 je průsečík s osou y , β_n parametry, které jsou modelem odhadovány a představují příslušnou poptávkovou elasticitu a μ je residuum.

Výše uvedené vztahy a proměnné se týkaly odhadu velikosti poptávky po určitém statku či službě v oblasti cestovního ruchu. Mají tedy obecný charakter. V konkrétních empirických studiích se výzkum zaměřuje na odhad poptávky po různých destinacích (Song a Li, 2008). Zde je soubor vysvětlujících proměnných částečně rozdílný. Například Dwyer et al. (2010) uvádí tyto faktory:

$$(4) \quad Q_{ij} = f(Y_j, TC_{ij}, RP_{ij}, A_i, M_i), \text{ kde}$$

Q_{ij} = mezinárodní turistická poptávka ze země j po destinaci i ;

Y_j = příjem na hlavu ve zdrojové zemi j , vyšší příjem ve zdrojové zemi vede k vyšší poptávce po cestování (v tomto případě do zahraničí);

TC_{ij} = dopravní náklady mezi zdrojovou zemí j a cílovou destinací i (zde je vztah k objemu poptávky inverzní);

RP_{ij} = relativní ceny, podíl cen v destinaci i k cenám zdrojové země;

A_i = marketingové výdaje destinace i ;

M_i = úroveň migrace v destinaci i , – migrační toky a na ně napojené cestování známých a příbuzných (z nedávné doby lze uvést příklad migrace pracovní síly z Polska do Velké Británie a na ni navázané turistické proudy, mimo jiné podpořené rozvojem nízkonákladových leteckých společností).

Obdobnou funkci definují i Sinclair, Blake a Sugiyarto dle Coopera (2003), kteří do rovnice zavádí tzv. dummy proměnné. Tyto proměnné ošetřují vliv jednorázových, specifických událostí (sportovní, politické a jiné), které výrazně v určitém období vychylují poptávku. Dummy proměnné jsou dnes standardní součástí většiny modelů turistické poptávky.

Stejní autoři také zdůrazňují význam příjmů, které považují za klíčovou determinantu poptávky cestovního ruchu. Obvykle je měřen prostřednictvím osobních disponibilních příjmů nebo soukromých spotřebních výdajů. V případě, že se model soustředí pouze

na určitý segment trhu, je hledán jiný vhodný indikátor (u seniorů se používá tzv. permanentní důchod, v segmentu MICE národní disponibilní příjem, HDP nebo HNP) (Dwyer et al., 2010).

Vliv relativních cen na poptávku je také předmětem řady studií a výzkumů. Většinou se používá cenových indexů (např. spotřebního cenového indexu). To je také hlavní problém většiny modelů. Absence specifických cenových indexů zaměřených pouze na spotřební koš návštěvníků snižuje přesnost a vypovídací schopnost takových analýz (Witt a Witt, 1995). Při konstrukci relativních cen je možné postupovat několika způsoby. Nejednoduší je poměrování vztahu mezi cenovou hladinou zdrojové země a cílové destinace. Další možností je i zahrnutí konkurenčních destinací. V tomto případě se používá vážený průměr cenových indexů alternativních destinací a zdrojové země (Sinclair, Blake a Sugiyarto citováno Cooperem, 2003). Vliv směnných kursů je někdy zkoumán jako separátní proměnná, jindy je součástí upravených relativních cen.

Analýza dalších proměnných není tak častá. Hlavním limitujícím faktorem je dostupnost dat. Nicméně faktory jako je cena letenek, benzínu a fenomén vzdáleností se v modelech vyskytují (Song a Witt, 2000).

Dalším velkým tématem výzkumu poptávky cestovního ruchu je problematika její predikce. Ta je úzce spojena s kvantifikací determinantů poptávky, jelikož z nich vychází. Existují v zásadě dva základní přístupy k predikci poptávky. Kvalitativní predikce je založená na úsudku osob podloženém zkušenostmi, praktickými znalostmi a intuicí. Oproti kvantitativním přístupům není zdaleka tak významná, nicméně v některých situacích (nedostatek dat a jejich případná nespolehlivost, výrazné změny vnějšího prostředí, dlouhodobé predikce, apod.) je nepostradatelná. Mezi často používané techniky a nástroje patří Delfy metoda, tvorba scénářů vývoje, kvalitativní šetření, panelová diskuse, expertní názory atd. Zmíněné kvantitativně zaměřené predikce jsou založeny na statisticko-matematických metodách využívající časových řad či průřezových dat. Modelování časových řad využívá buď jednorozměrné modely, to znamená, že předpověď parametru je založena pouze na jejím vývoji v minulosti, nebo vícerozměrné modely, které k vývoji časové řady (resp. určitého parametru) přidávají další vysvětlující proměnné „nečasového“ charakteru.

K popisu chování časových řad a předpovídání jejich budoucího vývoje se používají různé postupy zahrnující modelování trendu řady, adaptivní přístupy reprezentované např. exponenciálním vyrovnáváním či ARMA modely v rámci Boxovy-Jenkinsovy metodologie. V poslední době se uplatňují i nelineární, např. prahové modely.

Song a Witt (2000) byli první, kteří se pokusili o systematizaci používaných ekonomických metod v oblasti modelování poptávky cestovního ruchu. Období posledních deseti let přineslo zvýšený zájem o testování různých technik a metod zaměřených na předpovědi a predikce turistické poptávky založených na regresní analýze. V literatuře se například setkáváme s ekonometrickými metodami jako jsou Autoregressive Distributed Lag Model (ADLM), Error Correction Model (ECM), Vector Autoregressive (VAR) model, Almost Ideal Demand System (AIDS) a Time Varying Parametr (TVP) Model (Song et al., 2012; Shen, Li, a Song, 2011; Gang et al., 2005; Song a Li, 2008).

Ve srovnání s turistickou poptávkou je nabídce cestovního ruchu věnována menší pozornost (Sinclair, Blake a Sugiyarto citováno dle Coopera, 2003). Omezení na straně dostupnosti dat znemožňují takové uplatnění kvantitativních metod (v oblasti determinant nabídky a nabídkové elasticity) jako v případě poptávky. Komplexní teoretické zarámování nabídky cestovního ruchu také komplikuje povaha a charakter produktu cestovního ruchu. Produkt cestovního ruchu je komplexem služeb, statků, prostředí a dalších komponent, které dělají produkt těžko uchopitelným. To se projevuje ve specifických vlastnostech produktu cestovního ruchu (Dwyer et al., 2010). Z pohledu nabídky je tedy cestovní ruch souborem vzájemně propojených odvětví a trhů. Proto je také výzkum cestovního ruchu velmi fragmentovaný a zaměřuje se na jednotlivé komponenty nabídky.

Problematika nabídky cestovního ruchu je tedy zkoumána z několika hledisek. Základem je mikroekonomická analýza nabídky, která vychází hlavně z neoklasické teorie. Z makroekonomického hlediska se nejdynamičtěji rozvíjí oblast měření ekonomických dopadů cestovního ruchu (přímých i nepřímých). Dlouhodobě můžeme sledovat příklon ke stále sofistikovanějším metodám, dnes hlavně modelům všeobecné rovnováhy (CGE).

Metodika

Publikační činnost v oblasti ekonomie cestovního ruchu byla v minulosti předmětem pozornosti hned několika autorů. Jednotlivé práce se obvykle zaměřovaly na specifickou oblast ekonomické teorie. Např. Gang et al. (2005), Lim (1997) a Witt a Witt (1995) se zaměřovali na poptávkové modely a vývoj jejich konceptualizací. Jiní svoji pozornost věnovali nabídkové straně (Zhang, Song, a Huang, 2009). V poslední době se však objevují i komplexní analýzy zaměřené příspěvků ve vybraných odborných periodikách (Song et al., 2012).

Cílem tohoto příspěvku je vytvořit podobný přehled výzkumné činnosti s důrazem na články v odborném časopise *Annals of Tourism Research*. Toto periodikum má vysoký mezinárodní kredit a patří ve světě k nejstarším časopisům orientovaným na cestovní ruch. V oblasti cestovního ruchu je zároveň jedním ze dvou, který je zařazen do databáze impaktovaných časopisů (impakt faktor 1,949).

Zaměření výzkumu v oblasti ekonomie cestovního ruchu bylo tedy zkoumáno na základě analýzy publikační činnosti autorů v časopise *Annals of Tourism Research*. Další časopisy a zdroje nebyly z důvodu časové náročnosti takového postupu do výzkumu zahrnuty. V případě časopisu *Economics of Tourism* byla příčinou fyzická nedostupnost jednotlivých článků (časopis není součástí zakoupených databází elektronických informací Masarykovy univerzity).

Postup rešerše byl následující. V první fázi byl na základě klíčových slov (*Tourism Economics*, *Economic Development*, *Economic Impact*, *Tourism Demand*, *Tourism Forecasting*) vyhledán v elektronické databázi *Science Direct* základní soubor článků. Vyhledávání bylo časově omezeno na období 2000 – 2012. Nalezený vzorek obsahoval 169 článků, který byl dále podroben detailní analýze. Ta ukázala, že ne všechny články svým hlavním

zaměřením spadají do problematiky ekonomických aspektů cestovního ruchu. Z tohoto důvodu bylo ze zkoumaného vzorku odstraněno dalších 74 článků. Výsledný soubor tedy obsahoval 95 článků.

Databáze článků zahrnovala následující informace:

- jméno autora resp. kolektiv autorů článku,
- název článku,
- ročník a číslo vydání časopisu,
- měsíc a rok vydání časopisu,
- počet stran článku,
- ISSN časopisu a DOI článku¹,
- internetový odkaz na online dostupnost článku,
- abstrakt,
- klíčová slova,
- počet citací (registrovaných v databázi Scopus).

Druhým krokem byla klasifikace zkoumaných článků do tematických kategorií. Smyslem kategorizace byla určitá kvantifikace směrů výzkumu. U článku byl dále analyzován metodický postup autorů.

Definice hlavních témat vychází z klasického členění problémů ekonomie cestovního ruchu. Fakticky jde o průnik hlavních problémových okruhů, které se objevují ve významných učebnicích cestovního ruchu (Dwyer et al., 2010; Stabler et al., 2010). Jejich klasifikaci uvádí následující schéma:

Tabulka 1: Problémové okruhy ekonomie cestovního ruchu

Analýza poptávky	Analýza nabídky
– Determinanty poptávky	– Firmy, odvětví a trh
– Predikce poptávky	– Ekonomické dopady CR
– Teorie rozhodování	– Cestovní ruch a ekonomický rozvoj
	– Trh práce, zaměstnanost, mzdy
	– Zdanění
Cestovní ruch jako objekt výzkumu	
Dopady cestovního ruchu	

Zdroj: vlastní zpracování

Základním klasifikačním členěním orientace výzkumu je klasické rozdělení problému na analýzu poptávky a nabídky. Každá z těchto kategorií byla dále členěna na dílčí problémy. Kromě článků s jasným ukotvením v ekonomické teorii obsahoval zkoumaný

1) DOI (Digital Object Identifier) je standardizovaný systém pro identifikaci digitálních objektů

soubor i články obecnějšího charakteru, nicméně s výrazným přesahem do problematiky ekonomie cestovního ruchu. Jednalo se o dva typy článků. Prvním je ukotvení cestovního ruchu v systému vědních oborů (zde jsou ekonomické aspekty velmi silně akcentovány) a druhým typem článků jsou dopady cestovního ruchu na sociální prostředí destinace, které se mimo jiné zabývají ekonomickými přínosy a náklady cestovního ruchu ve vztahu k místnímu obyvatelstvu.

Kategorizace článků proběhla i z pohledu použitých nástrojů analýzy, zdrojů dat a celkového metodického postupu autorů. V případě dat bylo zkoumáno, zda autoři využívají primárních či sekundárních dat a dále povaha a uspořádání těchto dat (časové řady, průřezová data, panelová data). Velká pozornost byla věnována statisticko-matematickým metodám, především v souvislosti s ekonometrickým modelováním.

Výsledky

Analýza poptávky cestovního ruchu

Analýza poptávky patří k základním pilířům ekonomického výzkumu v cestovním ruchu. Toto téma se objevuje ve zkoumaném souboru článků poměrně často. Během posledních 12 let bylo v *Annals of Tourism Research* publikováno celkem 28 článků, což je asi jedna třetina všech zkoumaných článků. V rámci analýzy poptávky se autoři zaměřují na tři základní problémy. Prvním je teorie preferencí spotřebitele a jeho rozhodovací proces (3,5 %), dále jsou to faktory, které determinují velikost poptávky (65 %) a posledním je problematika předpovědí/předikce vývoje poptávky (28,5 %).

V případě teorie spotřebitele výzkum vychází z neoklasických předpokladů a teorií, přičemž hledá vhodné modely aplikovatelné na cestovní ruch. Např. Smeral a Weber (2000) přichází s využitím principu „multi-stage budgeting process“. Jeho podstatou jsou dva základní předpoklady – teorém složené komodity a oddělitelnost preferencí. Teorém složené komodity říká, že různé komodity mohou být slučovány do větších balíků produktů a předpokládá, že ceny uvnitř tohoto balíku se pohybují paralelně. Oddělitelnost preferencí znamená, že preference po produktech uvnitř balíků mohou být popsány a zkoumány nezávisle na preferencích po produktech v dalších balících. Tento princip Smeral a Weber (2000) aplikovali na proces rozhodování o alokaci disponibilních příjmů domácností na cestovní ruch. Podle těchto autorů účastníci cestovního ruchu nejdříve rozdělí svůj celoroční příjem do několika časových období. V rámci těchto období dochází k rozhodování o struktuře nákupního koše (včetně volnočasových aktivit). Další fáze rozhodování je již pouze o způsobu, resp. velikosti alokace zdrojů na různé typy volnočasových aktivit (domácí dovolená, zahraniční dovolená, ostatní volnočasové aktivity). Až poslední fáze rozhodování je o volbě konkrétní destinace. Tento postup se pak aplikuje do ekonometrických modelů, kdy každá fáze rozhodování je specifickým rozhodovacím problémem, v rámci kterého se spotřebitel snaží maximalizovat užitek.

Velkým tématem analýzy poptávky je výzkum faktorů, které ovlivňují především velikost poptávky. Předmětem výzkumu je citlivost poptávky na změnu těchto faktorů (určování velikosti příjmové a cenové elasticity).

Dle Dwyera et. al. (2010) v souvislosti s determinanty poptávky došly empirické studie k následujícím závěrům:

- Příjem na hlavu je nejvýznamnějším faktorem, který ovlivňuje velikost poptávky mezi-národního cestovního ruchu (Crouch, 1992; Lim, 2006).
- V mnoha studiích byla zjištěna vysoká příjmová elasticita poptávky cestovního ruchu, což znamená cestovní ruch má povahu luxusního statku (Crouch, 1992; Kulendran a Divisekera, 2007).
- Na druhou stranu je v případě vyspělých zemí sledován pokles příjmové elasticity. Například Song a Wong (2003) citují práci Song a Witt (2000), kteří prokázali pokles příjmové elasticity u Britů a Američanů cestujících do Jižní Koreje (mezi sedmdesátými a devadesátými lety minulého století z 5,0 a 8,0 na 2,0 a 2,5). To za prvé ukazuje na nestálost elasticit v průběhu času a za druhé tento posun souvisí s chápáním cestovního ruchu jako luxusního či normálního statku.
- Stejně tak v případě rozvojových zemí není možné vždy pokládat cestovní ruch za luxusní statek s vysokou příjmovou elasticitou. Crouch (1994) upozorňuje, že v těchto zemích se setkáváme s vysokou nerovnoměrností v distribuci příjmů. Ta může vést k situaci, kdy sice HDP roste, ale poptávka po turistických destinacích neroste.
- Příjmová elasticita se liší i podle vzdálenosti cílových destinací od zdrojového trhu (Crouch, 1994b, 1994). Tzv. vzdálené destinace jsou poptávány hlavně vysoko příjmovými skupinami lidí, tudíž příjmová elasticita je zde nižší. Naopak blízké destinace jsou daleko citlivější na změny příjmů svých návštěvníků (z důvodu vyššího zastoupení nízko příjmových skupin obyvatelstva).
- Njegovan (2006) zkoumal rozdíly v citlivosti poptávky cestovního ruchu na změnu příjmů v případě domácího a výjezdového cestovního ruchu. Na příkladu Velké Británie se ukázalo, že vyšší citlivost je u výjezdového než domácího cestovního ruchu.
- Witt a Martin (1987) ukázali, že příjmová elasticita Britů při cestách do pevninské Evropy je daleko nižší u individuálních cest než zájezdů organizovaných cestovními kanceláři.
- Úroveň cen je dalším faktorem, který je empiricky velmi často zkoumán (obvykle společně s ostatními faktory). Studie ukazují, že se při změnách poptávky prosazuje hlavně substituční efekt (Crouch, 1994).
- Cenová elasticita se liší podle země původu návštěvníků. Návštěvníci z vyspělých zemí mají daleko více zkušeností s cestováním a jsou tedy více citlivé na změny cen (Crouch, 1995).
- Cenová elasticita se také liší z hlediska typu cílových destinací. Destinace, které nabízí unikátní produkt, jsou méně cenově elastické než země se snadno zaměnitelným produktem (například tzv. 3S produkt) (Anastasopoulos, 1984:127; Bakkalsalihoglu, 1987:178). De Mello et al. (2002) a Papatheodorou (1999) ukázali, že významný substituční efekt se objevuje mezi zeměmi jako je Francie a Španělsko, resp. Itálie a Turecko.

Z výše uvedeného vyplývá, že základní vazby mezi velikostí poptávky a jejími determinanty jsou dostatečně známy. Současný výzkum se orientuje na hledání optimálních ekonometrických modelů, které dokážou s dostatečnou přesností tyto vazby popsat. Podle Song a Wong (2003) se v minulosti využívaly jednoduché regresní modely, které jsou

dnes nahrazovány dynamickými modely integrující nové statisticko-matematické postupy (např. TVP – time-varying parametr, causal structural time series model, VAR modely a modely EC – „error correction“ atd.). Zajímavým příspěvkem ve využití kvantitativních metod je zabudování metody konintegrace do modelování turistické poptávky. Podle Kulendran a Witt (2001) metoda konintegrace s využitím modelů EC (error correction) přináší přesnější výsledky, než při použití klasické metody nejmenších čtverců. Stále však nepřekonávají statické modely.

Z analýz zkoumaných článků také vyplývá pokračující rozvoj vícerozměrných modelů (Song et al., 2012). V tomto případě se velmi často konstruují modely VAR (vector autoregressive model) a AIDS (Almost Ideal Demand System). Využití těchto modelů nalezneme například u Wu, Li, a Song (2012) či Durbarry a Sinclair (2003). Obě studie se zabývají analýzou charakteristik zdrojových trhů a jejich vzájemným porovnáním. Díky těmto metodám jsme schopni lépe rozpoznávat substituční a komplementární efekty poptávky po jednotlivých destinacích a porozumět problematice konkurenceschopnosti destinací.

Celkově však lze hovořit o určité roztržitosti nabytých poznatků. Analýza jednotlivých článků potvrdila tezi o neexistenci jediného vhodného modelu, který by univerzálně a přesně popsal chování turistické poptávky (Song a Li, 2008). Současná literatura (Andrews, Atiya a El-Shishiny, 2011; Coshall a Charlesworth, 2011; Shen et al., 2011) se dnes přiklání ke kombinování různých metod a modelů.

Při testování ekonometrických modelů i analýze časových řad jsou v drtivé většině využívány sekundární data (přes 80 % všech článků zabývajících se analýzou poptávky). Ještě v devadesátých letech minulého století převažovaly analýzy časových řad (viz Lim, 1997). Během posledních patnácti let dochází k růstu významu robustnějších datových zdrojů a jejich využití v ekonometrických modelech.

Tabulka 2: Význam základních problémů poptávky cestovního ruchu

Metody	Četnost	Podíl
analýza časových řad	7	23,3%
ekonometrické modelování	12	40,0%
ekonometrické modelování, analýza časových řad	1	3,3%
finanční statistika	1	3,3%
popisná statistika	4	13,3%
přehledový článek	3	10,0%
teoretický model	2	6,7%
Celkový součet	30	100,0%

Zdroj: vlastní zpracování

Analýza nabídky cestovního ruchu

Problematika nabídky cestovního ruchu je z ekonomického pohledu poněkud složitější. Důvodem je výše zmíněná uchopitelnost nabídky cestovního ruchu. Během posledních dekád minulého století se vedly živé debaty o povaze cestovního ruchu. Předmětem diskusí byl spor, zda cestovní ruch lze chápat jako odvětví nebo trh (Wilson, 1998; Leiper, 1979). Dnes panuje v ekonomické literatuře shoda na tom, že cestovní ruch není ani samotným odvětvím ani jediným trhem, naopak je složitým komplexem různých služeb a produktů realizovaných na různých trzích. To je také důvod vysokého zastoupení nabídkově orientovaných článků ve zkoumaném souboru (64 %). Nabídka cestovního ruchu zahrnuje široké spektrum témat, která byla shrnuta do pěti základních problémových okruhů.

Největší pozornost (1/3 na nabídku zaměřených článků) je věnována problémům měření ekonomických dopadů cestovního ruchu. Asi ¼ článků se zabývá problémy struktury a chování subjektů na trhu cestovního ruchu a 23 % článků má makroekonomický charakter s přesahy do jiných oborů (téma cestovní ruch a ekonomický rozvoj). Ostatní problémy jsou zastoupeny pouze marginálně (viz následující tabulka).

Tabulka 3: Význam základních problémů nabídky cestovního ruchu

Téma	Četnost	Podíl
Firmy, odvětví a trh	15	24,6%
Ekonomické dopady CR	21	34,4%
Cestovní ruch a ekonomický rozvoj	14	23,0%
Firmy, odvětví a trh, cestovní ruch a ekonomický rozvoj	1	1,6%
Cestovní ruch a ekonomický rozvoj, ekonomické dopady	3	4,9%
Trh práce, zaměstnanost, mzdy	5	8,2%
Zdanění	2	3,3%
Celkový součet	61	100,0%

Zdroj: vlastní zpracování

Ekonomické dopady cestovního ruchu

Vyhodnocení ekonomického významu cestovního ruchu na různých geografických úrovních bylo vždy základním tématem výzkumu cestovního ruchu. Výsledky takového výzkumu mají zásadní význam pro hospodářsko-politická opatření státu. Ekonomické dopady cestovního ruchu jsou zkoumány z různých úhlů pohledu. Prvním hlediskem je význam cestovního ruchu na národní úrovni spojený se satelitním účtem cestovního ruchu (TSA). Předmětem výzkumu jsou jak metodologické postupy měření výkonnosti cestovního ruchu, resp. jeho dílčích složek (Frechtling, 2010), tak procesní otázky, tedy zavádění TSA v praxi (Sharma a Olsen, 2005). Za pomoci I-O analýzy, metody SAM (So-

cial accounting matrix) a CGE modelů (modely všeobecné rovnováhy) se výzkum soustřeďuje na odhady nepřímých efektů cestovního ruchu (velikost multiplikátorů, hodnotu úniků z ekonomiky a vlivů exogenních šoků). I-O analýzy jsou stále velmi hojně využívány a nalezneme je například v těchto studiích Daniels (2007), Pratt (2011) nebo Schwer, Gazel a Daneshvary (2000). Na druhou stranu Dwyer, Forsyth a Spurr (2004) upozorňují na závažná omezení této metody. Jsou jimi nerealistické předpoklady (fixní struktura vstupů pro každé odvětví, všechny produkty jsou v odvětví stejné, apod.) a skutečnost, že nezahrnuje veškeré vlivy v ekonomice. Input/output analýzy berou v úvahu pouze dodavatelsko-odběratelské vazby. Další vazby (např. na trh výrobních faktorů) nejsou touto metodou zohledněny. Výsledkem jsou obvykle nadhodnocené efekty cestovního ruchu (Dwyer et al., 2010).

S využitím nástrojů I-O analýz a modelů všeobecné rovnováhy (CGE) souvisí i problematika hodnocení specifických událostí a akcí. Zvyšující se četnost a velikost takových akcí se projevila i v zájmu o jejich výzkum. Předmětem výzkumu jsou hlavně sportovní události (Daniels, 2007), zvláště globálního významu (O'Brien, 2006) – olympiáda v Sydney, (Gelan, 2003) – British Open (golf). Vedle problémů s využitím vhodných analytických nástrojů se kritika takových hodnocení soustřeďuje na metodická opomenutí změn v chování rezidentů a posuzování čistě ekonomických charakteristik (Dwyer et al., 2010).

Výzkum regionálních aspektů rozvoje cestovního ruchu má popisnější charakter. Formou případových studií a dílčích výběrových šetření jsou zkoumány konkrétní dopady cestovního ruchu na výkonnost a strukturu lokální a regionální ekonomiky (Walpole a Godwin, 2000), (Scheyvens, 2002). Problémem zůstává velká fragmentace publikovaných zjištění a absence jejich konceptualizace. Příčinou je hlavně nedostatek relevantních dat.

Ekonomické dopady cestovního ruchu jsou studovány i z hlediska veřejných intervencí. Zde byly publikovány dvě studie (Fleischer a Felsenstein, 2000; Wanhill, 2000), které analyzují veřejnou podporu malých a středních podnikatelů.

Průřezový charakter mají studie (Gursoy, Jurovski a Uysal, 2002; Tosun, 2002), které se věnují výzkumu postojů místního obyvatelstva k rozvoji cestovního ruchu. Výzkum se zaměřuje jak na pozitivní tak negativní ekonomické efekty. Většinou je součástí širšího spektra dopadů (environmentálních a socio-kulturních).

Firmy, odvětví a trh

Další velkou skupinou problémů jsou otázky charakteru a struktury odvětví cestovního ruchu, chování podnikatelských subjektů a výkonnosti firem. Výzkum těchto témat vychází z paradigma SCP (Structure-Conduct-Performance). Podstatou tohoto přístupu je logická vazba mezi typem tržní struktury, v rámci které firmy působí (monopol, monopolistická konkurence, oligopol), jejich chováním (rozhodování o výstupech, cenové strategii, inovacích) a efekty, které působí na její výkonnost. Paradigma SCP se empiricky uplatňuje především v oblasti ubytovacích služeb (Song et al., 2012). Pan (2005) ve svém výzkumu ukázal, že tržní struktura přímo ovlivňuje výkonnost firem, nicméně s nejasnými zprostředkujícími efekty chování firem.

Podnikatelského prostředí je dalším směrem výzkumu. V zásadě je zkoumána struktura podnikatelských subjektů a jejich specifika, dále vztahy a vazby mezi jednotlivými subjekty a konečně motivace k podnikání v oblasti cestovního ruchu (Gurel, Altınay a Daniele, 2010). Cestovní ruch je typický vysokým zastoupením malých a středních podniků, v některých případech i mikropodniků. Specifická pozornost je věnována roli rodinných podniků (Getz a Carlsen, 2005). Po metodické stránce se objevují nové přístupy, které vycházejí z metodologie teorie chaosu (Russell a Faulkner, 2004) a longitudinální etnografie – vztahy mezi podnikateli a jejich vliv na sociální prostředí (Tucker, 2010).

Teorie síťování a klastrů je jakýmsi rámcem pro výzkum inovačních procesů uvnitř odvětví cestovního ruchu. Novelli, Schmitz a Spencer (2006) upozorňují, že rozvoj sítí není spontánním procesem daným povahou podnikatelských aktivit, ale vyžaduje od všech aktérů aktivní a silnou spolupráci. Podobně Saxena a Ilbery (2008) tvrdí, že existence i ze zdola vzniklých sítí nutně nemusí vést k pozitivním efektům pro všechny zúčastněné.

Rozvoj informačních technologií se odráží i ve výzkumu faktorů ovlivňujících konkurenceschopnost, efektivnost, inovační schopnosti a produktivitu podnikatelských subjektů cestovního ruchu. Pozornost je směřována na problémy transferu znalostí a dovedností mezi aktéry cestovního ruchu (Weidenfeld, Williams a Butler, 2010). Jejich studie ukazuje, že prostorová blízkost a podobnost produktů a trhu usnadňují transfery znalostí a difuzi inovací na místní úrovni i v regionálním měřítku. Také Blake, Sinclair a Soria (2006) poukazují na to, že produktivitu v podnicích cestovního ruchu lze zlepšovat zaváděním nových informačních a komunikačních technologií. Nicméně zdůrazňují, že pozitivní dopady na růst produktivity můžeme především získat tam, kde se informační a komunikační technologie uplatňují v kombinaci s dalšími strategickými a manažerskými opatřeními, jako je rozvíjení kompetencí zaměstnanců a řízení lidských zdrojů (Human Resource Management).

Cestovní ruch a ekonomický rozvoj

Rostoucí pozornost je věnována roli cestovního ruchu v ekonomickém rozvoji země a regionů. Hlavně země třetího světa jsou objektem výzkumu poměrně často. Objevují se zde dvě základní výzkumná východiska. Prvním je paradigma tzv. tourism-led growth (TLG), které předpokládá, že rozvoj mezinárodního cestovního ruchu může generovat zaměstnanost, zvýšit příliv devizových prostředků, aktivovat místní investice, využít úspory z rozsahu a zajistit transfer znalostí (Song et al., 2012). Druhou rovínou je naopak výzkum ekonomických úniků a ekonomické závislosti na zahraničním kapitálu a investicích (Lacher a Nepal, 2010; Wood, 2000).

Badatelé se také snaží najít empirické důkazy o tom, do jaké míry je cestovní ruch svázan s hospodářským růstem. Dosavadní výsledky nejsou dostatečně průkazné (Song et al., 2012). Někteří autoři postupují opačně, kdy zkoumají vztah mezi cestovním ruchem a mírou chudoby. Například Deller (2010), Marcouiller, Kim a Deller (2004) se zaměřuje na americký venkov a zkoumá prostorové změny v míře chudoby v souvislosti s rozvojem

cestovního ruchu. Výsledky naznačují, že cestovní ruch hraje jen malou roli ve vysvětlení změn míry chudoby.

V oblasti zaměstnanosti a trhu práce se výzkum zabývá otázkami meziodvětvové mobility pracovní síly (z jakých odvětví přicházejí do cestovního ruchu, efekty změny zaměstnání a motivace pro vstup do odvětví cestovního ruchu) (Vaugois a Rollins, 2007), zaměstnávání žen v oblasti cestovního ruchu (Gentry, 2007) a podmínkami akumulace lidského kapitálu (zde existuje přesah i do jiných témat nabídky cestovního ruchu).

Diverzita jednotlivých témat analýzy nabídky cestovního ruchu determinuje i pestrost ve využívaných metodách. Na rozdíl od analýzy poptávky je nabídka většinou založena na primárním výzkumu (41 % zkoumaného souboru) realizovaném prostřednictvím dotazníkových šetření. Vyhodnocení dotazníkových šetření je prováděno na základě statistického ověřování hypotéz a analýzy vzájemných závislostí. Poměrně velké zastoupení mají přehledové články (34 %) bez využití konkrétních datových zdrojů. Asi desetina všech zkoumaných článků byla zpracována za pomoci popisné statistiky doplněná o hlubší diskuzi výsledků. Sekundární data byla použita ve 20 %. Právě možnost využít dlouhodobější časové řady vedla k aplikaci složitějších ekonometrických modelů.

Závěr

Během posledních padesáti let prošel výzkum ekonomických aspektů cestovního ruchu dynamickým rozvojem. Jak rostl jeho ekonomický význam, stoupala i jeho přitažlivost jako předmětu i objektu výzkumu. Cestovní ruch se stal oblíbenou oblastí aplikací různých metod a postupů. Hlubší znalosti o charakteru a projevech cestovního ruchu vyústily v potřebu hledat nové pohledy a přístupy k ekonomickým analýzám tohoto fenoménu. Zásadním jsou v tomto ohledu specifika produktu cestovního ruchu, růst významu cestovního ruchu ve spotřebě obyvatelstva (lidstva), změny spotřebního chování a růst konkurence podpořený globalizací většiny procesů vně i uvnitř cestovního ruchu.

Poptávka cestovního ruchu a její modelování je silně ukotvena v soudobých ekonometrických přístupech. Pozornost se soustřeďuje na hledání vhodných matematicko-statistických nástrojů, které dovedou lépe odpovědět na výzvy dnešní turbulentní doby. Podle Song et al. (2012) by se měl další výzkum orientovat na vzájemnou závislost mezi jednotlivými proměnnými poptávky cestovního ruchu, zejména v mezinárodním měřítku.

Ve výzkumu zaměřeném na ekonomické problémy nabídky cestovního ruchu existuje velká rozmanitost a do jisté míry i roztržitost témat. Na druhou stranu je to oblast, kde dochází k významným přesahům do ostatních vědních oborů. Objevují se zde pokusy o nové přístupy a pohledy, které vychází jak z ekonomických disciplín (institucionální ekonomie, nová ekonomická geografie, apod.) tak z jiných oborů (etnografie, geografie, regionální vědy, teorie chaosu, atd.).

Výrazným směrem výzkumu i jeho aplikací je hodnocení efektů cestovního ruchu. Vedle tradičních nástrojů se setkáváme s kombinací různých metod hodnocení. Stále více se prosazuje nástroj CGE (modelů všeobecné rovnováhy). Výzvou dalšího výzkumu je hodnocení ekonomických efektů cestovního ruchu na regionální úrovni, kde tradiční ná-

stroje selhávají. Mezi další významné směry výzkumu patří otázky konkurenceschopnosti destinací a firem v cestovním ruchu, implementace inovací a zvyšování produktivity. Naopak z analýz vyplynulo poměrně malé zastoupení témat zaměřených na vlivy zdanění a problematiku trhu práce.

Conclusion

The study of economic aspects in tourism has been going through a dynamic development during the last 50 years. As its economic significance has been growing it also made this field more appealing for researches. Tourism has become a very popular field to apply various methods and approaches. As the knowledge about characteristic features has deepened, it called for new perspective and approaches to analyse this phenomenon. This applies mainly to the specific character of tourism as a product, the growing importance of tourism in the consumption of people, changes in consumers' behaviour and also the ever-growing competition caused by globalisation of most tourism processes – both external and internal.

Demand in tourism and its modelling is closely connected with contemporary econometric approaches. Great deal of attention is paid to the search for most appropriate mathematical-statistical instruments that are able to respond to challenges of this turbulent era. According to Song et al. (2012) future research should be concentrated on interdependence among variables defining the demand in tourism, especially on the international scale.

Research dealing with economic problems of tourism supply is mainly characteristic for its great diversity and even fragmentation of topics. On the other hand, there are great overlaps to other scientific fields. There are attempts to approach the discipline in a new way that can originate either in economic disciplines (institutional economics, new economic geography etc.) or in other branches (ethnography, geography, regional studies, theory of chaos, etc.).

A great deal of research has also been carried out to evaluate various impacts of tourism. Besides traditional instruments, researches also used combination of various other evaluating methods. The CGE instrument (Computable general equilibrium) is greatly promoted. Another challenge for future research is the assessment of economic impact of tourism on the regional level, where traditional instrument tend to fail. Furthermore, the research also fundamentally concentrates on issues of competitiveness of particular destinations and enterprises in tourism, implementation of innovations a productivity growth. On the other hand, there appeared to be just a small proportion of topics dealing with the impacts of taxation and issues connected with labour market.

Literatura

- ANDRAWIS, R. R., ATIYA, A. F. a EL-SHISHINY, H. Combination of long term and short term forecasts, with application to tourism demand forecasting. *International Journal of Forecasting*, 2011, vol. 27, no. 3, pp. 870-886. doi: 10.1016/j.ijforecast.2010.05.019.
- BLAKE, A., SINCLAIR, M. T. a SORIA, J. A. C. Tourism productivity: Evidence from the United Kingdom. *Annals of Tourism Research*, 2006, vol. 33, no. 4, pp. 1099-1120. doi: 10.1016/j.annals.2006.06.001.
- COOPER, C. *Classic reviews in tourism*. Clevedon: Channel View Publications, 2003.
- COSHALL, J. T. a CHARLESWORTH, R. A management orientated approach to combination forecasting of tourism demand. *Tourism Management*, 2011, vol. 32, no. 4, pp. 759-769. doi: 10.1016/j.tourman.2010.06.011.
- CROUCH, Geoffrey I. A meta-analysis of tourism demand. *Annals of Tourism Research*, 1995, vol. 22, no. 1, pp. 103-118. doi: 10.1016/0160-7383(94)00054-V.
- CROUCH, Geoffrey I. Effect of income and price on international tourism. *Annals of Tourism Research*, 1992, vol. 19, no. 4, pp. 643-664. doi: 10.1016/0160-7383(92)90059-X
- CROUCH, Geoffrey I. The study of international tourism demand: A review of findings. *Journal of Travel Research*, 1994, vol. 33, no. 1, p. 12.
- DANIELS, Margaret J. Central place theory and sport tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, 2007, vol. 34, no. 2, pp. 332-347. doi: 10.1016/j.annals.2006.09.004.
- DARBELLAY, F. a STOCK, M. Tourism as complex interdisciplinary research object. *Annals of Tourism Research*, 2012, vol. 39, no. 1, pp. 441-458. doi: 10.1016/j.annals.2011.07.002.
- DELLER, Steven. Rural poverty, tourism and spatial heterogeneity. *Annals of Tourism Research*, 2010, vol. 37, no. 1, pp. 180-205. doi: 10.1016/j.annals.2009.09.001.
- DURBARRY, R. a SINCLAIR, M. T. Market shares analysis: The Case of French Tourism Demand. *Annals of Tourism Research*, 2003, vol. 30, no. 4, pp. 927-941. doi: 10.1016/S0160-7383(03)00058-6.
- DWYER, L., FORSYTH, P. a DWYER, W. *Tourism economics and policy*. Bristol: Channel View Publications, 2010.
- DWYER, L., FORSYTH, P. a PAPTAEODOROU, A. Economics of Tourism. In C. Cooper (Ed.), *Contemporary Tourism Reviews*. Oxford: Goodfellow Publisher Limited, 2011, p. 30.
- DWYER, L., FORSYTH, P. a SPURR, R. Evaluating tourism's economic effects: new and old approaches. *Tourism Management*, 2004, vol. 25, no. 3, pp. 307-317.
- FLEISCHER, A. a FELSENSTEIN, D. Support for rural tourism: Does it make a difference? *Annals of Tourism Research*, 2000, vol. 27, no. 4, pp. 1007-1024. doi: 10.1016/S0160-7383(99)00126-7.
- FRECHTLING, Douglas C. The tourism satellite account: A Primer. *Annals of Tourism Research*, 2010, vol. 37, no. 1, pp. 136-153. doi: 10.1016/j.annals.2009.08.003.
- GANG, L., SONG, H. a WITT, S. F. Recent Developments in Econometric Modeling and Forecasting. *Journal of Travel Research*, 2005, vol. 44, no. 1, pp. 82-99. doi: 10.1177/0047287505276594.
- GELAN, Ayele. Local economic impacts: The British Open. *Annals of Tourism Research*, 2003, vol. 30, no. 2, pp. 406-425. doi: 10.1016/S0160-7383(02)00098-1.
- GENTRY, Kristine McKenzie. Belizean women and tourism work: Opportunity or Impediment? *Annals of Tourism Research*, 2007, vol. 34, no. 2, pp. 477-496. doi: 10.1016/j.annals.2006.11.003.
- GETZ, D. a CARLSEN, J. Family business in tourism: State of the Art. *Annals of Tourism Research*, 2005, vol. 32, no. 1, pp. 237-258. doi: 10.1016/j.annals.2004.07.006.
- GUREL, E., ALTINAY, L. a DANIELE, R. Tourism students' entrepreneurial intentions. *Annals of Tourism Research*, 2010, vol. 37, no. 3, pp. 646-669. doi: 10.1016/j.annals.2009.12.003.

- GURSOY, D., JUROWSKI, C. a UYSAL, M. Resident attitudes: A Structural Modeling Approach. *Annals of Tourism Research*, 2002, vol. 29, no. 1, pp. 79-105. doi: 10.1016/S0160-7383(01)00028-7.
- HALL, Michael Colin. Editor's Introduction. *Current Issues in Tourism*, 1998, vol. 1, no. 1, p. 1.
- HUNZIKER, W. a KRAPP, K. *Grundriss der allgemeinen Fremdenverkehrslehre*. Zürich: Polygraphischer Verlag, 1942.
- JENNINGS, G. R. Advances in tourism research: theoretical paradigms and accountability. In A. Matias, Nijkamp, P. a Neto, P. (Ed.), *Advances in Modern Tourism Research: Economic Perspectives*. Heidelberg: Physica-Verlag, 2007, pp. 9-35.
- KELLER, P., a BIEGER, T. (eds). *The Future of Small and Medium Sized Enterprises in Tourism: 54th Congress 2004*. St. Gallen: Aiest, 2004.
- KULENDRAN, N. a WITT, S. F. Cointegration versus least squares regression. *Annals of Tourism Research*, 2001, vol. 28, no. 2, pp. 291-311. doi: 10.1016/S0160-7383(00)00031-1.
- LACHER, R. G. a NEPAL, S. K. Dependency and development in northern Thailand. *Annals of Tourism Research*, 2010, vol. 37, no. 4, pp. 947-968. doi: 10.1016/j.annals.2010.03.005.
- LEIPER, Neil. The framework of tourism. Towards a definition of tourism, tourist, and the tourist industry. *Annals of Tourism Research*, 1979, vol. 6, no. 4, pp. 390-407.
- LIM, Christine. Review of international tourism demand models. *Annals of Tourism Research*, 1997, vol. 24, no. 4, pp. 835-849. doi: 10.1016/S0160-7383(97)00049-2.
- MARCOUILLER, D. W., KIM, K.-K., a DELLER, S. C. Natural amenities, tourism and income distribution. *Annals of Tourism Research*, 2004, vol. 31, no. 4, pp. 1031-1050. doi: 10.1016/j.annals.2004.04.003.
- NJEGOVAN, Nenad. Elasticities of demand for leisure air travel: A system modelling approach. *Journal of Air Transport Management*, 2006, vol. 12, no. 1, pp. 33-39. doi: 10.1016/j.jairtraman.2005.09.003.
- NOVELLI, M., SCHMITZ, B. a SPENCER, T. Networks, clusters and innovation in tourism: A UK experience. *Tourism Management*, 2006, vol. 27, no. 6, pp. 1141-1152.
- O'BRIEN, Danny. Event business leveraging The Sydney 2000 Olympic Games. *Annals of Tourism Research*, 2006, vol. 33, no. 1, pp. 240-261. doi: 10.1016/j.annals.2005.10.011.
- PAN, Chih-Min. Market structure and profitability in the international tourist hotel industry. *Tourism Management*, 2005, vol. 26, no. 6, pp. 845-850. doi: 10.1016/j.tourman.2004.04.008.
- PRATT, Stephen. (2011). Economic linkages and impacts across the talc. *Annals of Tourism Research*, 2011, vol. 38, no. 2, pp. 630-650. doi: 10.1016/j.annals.2010.11.014.
- RILEY, M. a SZIVAS, E. Pay determination: A Socioeconomic Framework. *Annals of Tourism Research*, 2003, vol. 30, no. 2, pp. 446-464. doi: 10.1016/S0160-7383(02)00101-9.
- RUSSELL, R. a FAULKNER, B. Entrepreneurship, Chaos and the Tourism Area Lifecycle. *Annals of Tourism Research*, 2004, vol. 31, no. 3, pp. 556-579. doi: 10.1016/j.annals.2004.01.008.
- SAXENA, G. a ILBERY, B. Integrated rural tourism a border case study. *Annals of Tourism Research*, 2008, vol. 35, no. 1, pp. 233-254. doi: 10.1016/j.annals.2007.07.010.
- SHARMA, A. a OLSEN, M. D. Tourism Satellite Accounts: Implementation in Tanzania. *Annals of Tourism Research*, 2005, vol. 32, no. 2, pp. 367-385. doi: 10.1016/j.annals.2004.08.002.
- SHEN, S., LI, G. a SONG, H. Combination forecasts of International tourism demand. *Annals of Tourism Research*, 2011, vol. 38, no. 1, pp. 72-89. doi: 10.1016/j.annals.2010.05.003.
- SCHEYVENS, Regina. Backpacker tourism and Third World development. *Annals of Tourism Research*, 2002, vol. 29, no. 1, pp. 144-164. doi: 10.1016/S0160-7383(01)00030-5.
- SCHWER, R. K., GAZEL, R. a DANESHVARY, R. Air-tour impacts: The Grand Canyon case. *Annals of Tourism Research*, 2000, vol. 27, no. 3, pp. 611-623. doi: 10.1016/S0160-7383(99)00095-X.

- SINCLAIR, M. T., STABLER, M. J. a PAPATHEODOROU, A. The Economics of Tourism [online]. 2009, 535 p. Dostupné na WWW: <http://www.orbis.eblib.com/patron/FullRecord.aspx?p=465327>.
- SMERAL, E. a WEBER, A. Forecasting international tourism trends to 2010. *Annals of Tourism Research*, 2000, vol. 27, no. 4, pp. 982-1006. doi: 10.1016/S0160-7383(99)00128-0.
- SONG, H. a LI, G. Tourism demand modelling and forecasting—A review of recent research. *Tourism Management*, 2008, vol. 29, no. 2, pp. 203-220. doi: 10.1016/j.tourman.2007.07.016.
- SONG, H. a WONG, K. K. F. Tourism Demand Modeling: A Time-Varying Parameter Approach. *Journal of Travel Research*, 2003, vol. 42, no. 1, p. 57.
- SONG, H., a WITT, S. F. *Tourism Demand Modelling and Forecasting: Modern Econometric Approaches*. Pergamon, 2000.
- SONG, H., DWYER, L., LI, G. a CAO, Z. Tourism economics research: A review and assessment. *Annals of Tourism Research*, 2012, vol. 39, no. 3, pp. 1653-1682. doi: 10.1016/j.annals.2012.05.023.
- STABLER, M. J., PAPATHEODOROU, A. a SINCLAIR, M. T. *The economics of tourism*. 2nd edition. London: Routledge, 2010.
- ŠAUER, Martin. *Podpora cestovního ruchu z veřejných financí* [online]. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, 2008. Dostupné na WWW: http://is.muni.cz/th/I1092/esf_d/.
- TOSUN, Cevat. Host perceptions of impacts: A Comparative Tourism Study. *Annals of Tourism Research*, 2002, vol. 29, no. 1, pp. 231-253. doi: 10.1016/S0160-7383(01)00039-1.
- TRIBE, John. *The Economics of Recreation, Leisure and Tourism*. Taylor a Francis, 2012.
- TUCKER, Hazel. Peasant-entrepreneurs: A Longitudinal Ethnography. *Annals of Tourism Research*, 2010, vol. 37, no. 4, pp. 927-946. doi: 10.1016/j.annals.2010.03.001.
- VAUGEOIS, N. a ROLLINS, R. Mobility into tourism Refuge Employer? *Annals of Tourism Research*, 2007, vol. 34, no. 3, pp. 630-648. doi: 10.1016/j.annals.2007.02.001.
- VYSTOUPIL, Jiří, KUNC, Josef a ŠAUER, Martin. 50th Anniversary of Geographical Research and Studies on Tourism and Recreation in the Czech Republic. *Moravian Geographical Reports*, 2010, vol. 18, no. 1, pp. 2-13.
- WALPOLE, M. J. a GOODWIN, H. J. Local economic impacts of dragon tourism in Indonesia. *Annals of Tourism Research*, 2000, vol. 27, no. 3, pp. 559-576. doi: 10.1016/S0160-7383(99)00088-2.
- WANHILL, Stephen. Small and medium tourism enterprises. *Annals of Tourism Research*, 2000, vol. 27, no. 1, pp. 132-147. doi: 10.1016/S0160-7383(99)00072-9.
- WEIDENFELD, A., WILLIAMS, A. M. a BUTLER, R. W. Knowledge transfer and innovation among attractions. *Annals of Tourism Research*, 2010, vol. 37, no. 3, pp. 604-626. doi: 10.1016/j.annals.2009.12.001.
- WILSON, Kenneth. Market\industry confusion in tourism economic analyses. *Annals of Tourism Research*, 1998, vol. 25, no. 4, pp. 803-817. doi: 10.1016/S0160-7383(98)00039-5.
- WITT, S. F. a WITT, C. A. Forecasting tourism demand: A review of empirical research. *International Journal of Forecasting*, 1995, vol. 11, no. 3, pp. 447-475. doi: 10.1016/0169-2070(95)00591-7.
- WOOD, Robert E. Caribbean cruise tourism: Globalization at sea. *Annals of Tourism Research*, 2000, vol. 27, no. 2, pp. 345-370. doi: 10.1016/S0160-7383(99)00073-0.
- WU, D.-C., LI, G. a SONG, H. Economic analysis of tourism consumption dynamics: A Time-varying Parameter Demand System Approach. *Annals of Tourism Research*, 2012, vol. 39, no. 2, pp. 667-685. doi: 10.1016/j.annals.2011.09.003.
- ZHANG, X., SONG, H. a HUANG, G. Q. Tourism supply chain management: A new research agenda. *Tourism Management*, 2009, vol. 30, no. 3, pp. 345-358. doi: 10.1016/j.tourman.2008.12.010.